

משה שטרן

"זובח לאלהים יחרם - בלתי לה' לבדו"

קולמוסים אין ספור נשתברו, תוך נסיון לרדת לעומק הבנת עניין עבודת הקרבנות, עליה, כידוע, עומד העולם¹. בעיקר ישבו על מדוכת דברי הרמב"ם במורה נבוכים² הסובר בטעם הדבר, כי הקב"ה רצה לשחרר את עם ישראל בהדרגה מעבודת האלילים לה הורגלו במצרים (ושהתאפיינה אז בזביחת בהמות) ולהמירה בעבודת אלוקים בטהרתה. ולא כאן המקום להתפלמס בעימות המפורסם בינו לבין הרמב"ן³, אשר "הכה על קדקוד סכרתו מכות גדולות נאמנות לא זורו ולא חובשו", כלשון בעל ה"עקידה".

נקודת המוצא של תוקפי שיטתו היא, כי נתינת טעם מסוג זה טומנת בחובה סכנה לעקרונות נצחיות התורה - יסוד שהוא עצמו כלל בי"ג עיקרי האמונה⁴, שכן שייכות טעמו היתה בת תוקף לשעתה בלבד. היטיב להגדיר את הבעייתיות העקרונית הזו הרב קוק זצ"ל⁵, אשר כתב בהתייחסו ליסוד מחיית עבודה זרה שב"מורה":

"בזה יש אמנם כח קולטורי יפה של העבר, המפיה ג"כ רוח חיים אידיאליים, גאון לאומי של השתתפות גדולה בבנין העולם הרוחני והתרבותי, אבל בטבעו הוא הולך ומתחלש, כי נקודת הזהר היותר עליונה אצלו היא העבר. ואולם באמת הרי

1. אבות פ"א מ"ב. 2. מורה נבוכים ח"ג פרקים ל"ב, מ"ו. 3. רמב"ן עה"ת ויקרא א', ט"ו: והנה הם דברי הבאי... יעשו שולחן ה' מגואל, שאיננו רק להוציא מלבן של רשעים וטפשי עולם... והנה נח בצאתו מן התיבה עם שלשת בניו, אין בעולם כשרי או מצרי, הקריב קרבן וייטב בעיני ה' ואמר בו "וירח ה' את ריח הניחוח...". "והבל הביא גם הוא מכבורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו", ולא היה בעולם שמץ ע"ג כלל... וחלילה שלא יהא בהם שום תועלת ורצון רק שוללות לע"ג מדעת השוטים". 4. הקדמתו לפרק "חלק", היסוד החשיעי. (עמוד קמ"ו בהוצאת מוסד הרב קוק, עמ' קמ"ד במהדורת הרב שילת). 5. טללי אורות, א' (מובא כ"חזון הצמחונות והשלום").

היסוד היותר עיקרי הגנוז ומקופל בטעמי המצוות ונימוקיהן הוא העתיד ; העבר לבדו, אע"פ שהוא נכבד מאד, מ"מ יכול הוא לבוא עד לכדי ערך של ידיעה ארכיאולוגית, שאין בה תוכן לחיים בפעל...".

דומני, כי ניתן לחשוף בדברי ה"מורה" נקודת עומק, העשויה להצביע על הרובד הנצחי שבדבריו.

הזיקה בין עבודת הקרבנות לבין העבודה הזרה איננה מקרית. אין מדובר במאורע חד פעמי בציר הזמן ההיסטורי, בו "היה הנוהג המפורסם בעולם כולו הרגיל אז, והעבודה הכללית אשר גדלנו עליה..." - להקריב בעלי חיים, ובעטיו של נוהג רוח זה נצטוונו על הקרבנות. ראייה מצומצמת כזו גוררת בהכרח תמיהות עצומות, הן לגבי העבר (כקושיית הרמב"ן מקרבנו של נח) והן לגבי העתיד (כדברי הראי"ה לעיל). ואולם נראה, כי יש להביט בפרספקטיבה כוללת על יסודות העבודה הזרה, שכפי שניווכח משותפים לכל: החל כדור אנוש, עבור דרך דור המדבר ודורו של מנשה, ועד בכלל. המניעים והנסיבות שהובילו לעבודת האלילים מוכיחים בעליל, כי נקודות ההשקה בינה לעבודת הקרבנות הן מהותיות, והן, כך נראה, העומדות ביסוד דברי הנשר הגדול.

הורתה ולידתה של עבודת האלילים - כתחושה עזה של צורך בעבודת אלוקים. הלוא כך מתאר לנו הרמב"ם בריש הלכות עכו"ם:

"בימי אנוש טעו בני אדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור... אמרו: הואיל והאלוקים ברא כוכבים אלו וגלגלים והנהיג את העולם, ונתנם במרום וחלק להם כבוד, והם שמשים המשמשים לפניו, ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזה רצון האל ברוך הוא, לגדל ולכבד מי שגידלו וכיבדו".

דוק: התופעה החלה פורחת ומשגשגת דיוקא בימי אנוש, והעיתוי איננו מקרי כלל ועיקר. התורה מתארת: "אז הוחל לקרוא בשם ה'", ועל פי פשוטו של מקרא (ולדעת חלק נכבד מן הפרשנים) הכוונה היא

להתחלת הקריאה בשם ה', דהיינו התפילה והעבודה⁶.
 נתבונן אפוא בבנייה המקבילה: הקריאה בשם ה', זו הכנה,
 הנובעת מבינת הלב ומהתבוננות מעמיקה - מחד; ומאידך, הבערות
 האלילית, שתאורה לעיל זוקק התבוננות נוספת.
 הרמב"ם עומד על כך שמדובר ב'טעות גדול'; ללא ספק משגה טראגי.
 אך לא היו אלו דברי הבאי המוניים שקנו להם שביתה אצל ההמון
 בזכות פופולאריותם גרידא. הבשורה יצאה מבית מדרשם של "חכמי
 אותו הדור", לא פחות! ודוקא בשל כך, שומה עלינו לנסות ולהבין
 את מניעי התופעה, שמשחצליחה לסחוף - הוגבלה, כידוע, בתורה
 ובחז"ל בסייגים חסרי תקדים; מה גם שהרמב"ם ראה לנכון, שלא
 כדרכו, להקדים ולהציע בפני הלומד את הרקע ההסטורי - קונסטלטיבי
 שהוביל ליצירת תרבות אלילית רווחת בקנה מידה גדול, טרם יגש
 לגופי ההלכות מסתכר שיש דברים בגו: הרקע מהוה חלק אינטגרלי
 מהמציאות גופה.
 מתוך מודעות לסכנת ה"מיקוש" שבעבודה הזרה, מזהירה התורה -
 שירדה לסוף דעתו של אדם ו'דיבר הכתוב בהווה' - וקוראת⁷:

"ונשמרתם מאד לנפשותיכם... פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל
 ... ופן תשא עיניך השמימה, וראית את השמש ואת הירח ואת
 הכוכבים כל צבא השמים, ונידחת והשתחוית להם ועבדתם, אשר
 חלק ה' אלוקיך אותם לכל העמים תחת כל השמים..."

6. בראשית ד', כ"ו. אמנם במדרש בראשית רבה (כ"ג, ז') נתבאר כי זוהי לשון מרד (ולא במובן של התחלה), ובעקבותיו פרש"י: "לשון חולין, לקרוא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקב"ה לעשותן ע"ז ולקרותן אלהות"; אך רבים פירושוהו כלשון התחלה - כך הרשב"ם: "שהתחיל להתפלל מתוך צרות שנתחדשו", הספורנו - "אז התחילו צדיקי הדור לדרוש לרבים את שם ה'... כי הוצרכו לסתור דעות עובדי ע"ז שהתחילו אז, כדברי רז"ל". (עיינן גם אע"ז, רס"ג, והרד"ק שהביא שתי גרסאות לתרגום אונקלוס, המשנות כמובן את המשמעות: "חלו בני אנשא לצלאה" או "מלצלאה" - החלו להתפלל או חדלו). כך או אך, מחלוקת מסועפת זו רק מאששת את קביעתנו כי כאן היא נקודת המוצא לכל התהליך שהתפתחתו מתוארת לקמן. 7. דברים ד', ט"ו-י"ט.

סכנה זו הוכחה מעבר לכל ספק כמוחשית, כאשר הטועים בני דור אנוש שמו את הדגש על הנבראים ולא על בוראם. כוונתם הראשונית היתה חיובית, אך טעותם, אף אם נראתה קלה לכאורה, היתה הרת אסון.

קפיצה 'קלה' קדימה בכרונולוגית ההסטוריה היהודית - אל עבר חטא העגל ומניעיו - תאיר את עינינו. כדאי הוא ביאורו של ה' כוזרי' שנפתח בציטוט דבריו בהקשר זה⁸:

"ולבסוף הרגישו אחדים מהם צורך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האומות, אך גם הם לא כיחשו באלוהותו של מוציאם ממצרים; הם ביקשו רק כי יהיה איתם תמיד נעבד מוחש אליו יוכלו לרמוז מדי ספרם את נפלאות אלקיהם... היה עליהם להוסיף ולהמתין למשה, ולא לעשות להם סמל מדעתם... ולא לבנות להם מזבח ולהעלות עליו קרבנות. כל זה בא להם בעצת האיציטגנינים..."

החיפוש אחר נעבד עמד, אפוא, שוב ביסוד הכל. שורש הבעיה - חד הוא. כשהוחל לקרוא בשם ה', פשטה עבודת הכוכבים. כשהיה צמאון לא-ל חי, הוא הורוה ע"י עבודת העגל. זו אותה החטאה - לקחי העבר לא הופקו. וכאן, סמוך ונראה להורדת התורה בסיני, מסתבר שזו אכן תופעה, שהצורך להלחם בה הוא קיומי. ודווקא משום שבשרשה עומד מניע חיובי, והמודעות לטעות קטנה יותר. לפיכך יש להדגיש, חזור והדגש, עד כמה חמור הדבר; לסייג את העבודה ככל שרק ניתן לעבודת ה' המקורית, לצמצמה במידת האפשר. לצמצום זה ניתן ביטוי בצווי המשכן, הבא ממש בסמוך לחטא העגל.

הגמרא בסנהדרין⁹ מספרת דבר מופלא. מנשה המלך מפתיע בגילויי חדש: אילו אתה, הוא אומר לרב אשי, היית נקלע לסיטואציה שלנו, גם אתה היית רץ לעבודה הזרה. ולכאורה יש לשאול: מניין לו הבטחון המופרז הזה? מי יתקע לידיו שאין הדבר נובע מחולשתו הסובייקטיבית, וממילא, בהשפעתו, גם של בני דורו? אלא על כרחך ש"בכל זאת יש בה משהו", וה'משהו' הזה איננו

8. כוזרי מאמר א', פסקה צ"ז. 9. סנהדרין ק"ב.

תגלית מרעישה כל עיקר. מדובר בסך הכל בהמשך טבעי לכמיהתו הנורמלית של האדם לעבוד לנעלה ממנו, להיות כפוף למשודד פלאי הטבע. כאן המטרה מקדשת כמעט את כל האמצעים, והבעיה מתחילה עם יישומם של הפרטים. בפח הזה מנשה איננו הראשון ליפול; כבר הקדימוהו דורות רבים וטובים, כפי שנוכחנו לעיל. "ישראל לא ידע, עמי לא התבונן".

כבר הוזכר, כי לאור התופעה המסוכנת מציבה התורה כללים נוקשים. ואכן, הע"ז נכללת בין שלוש המצוות שגדרן 'יהרג ובל יעבור'¹⁰, והרמב"ם כתב¹¹: "מצוות עכו"ם כנגד המצוות כולן", בעקבות הגמרא בחולין¹²: "חמורה ע"ז, שכל הכופר בה כמודה בכל התורה כולה", וכן כתב רש"י¹³: "הנזהר בה - כשומר את כולן".

השאלה הנשאלת מאליה היא: כיצד מתמודדים עם עבירה פרובלמטית וקשה זו? דומה, כי הפתרון לשאלה זו טמון בעבודת הקרבנות. אי אפשר לבדוד את העבודה הזרה לנקודת הזמן של מצרים בלבד, לשים עליה אצבע ולטעון כי כאן היא צמחה. כבר נוכחנו כי אין הדבר כן; פגשנוה בדורות שלפני וש אחרי. אך לאחר יציאת מצרים היא נתבררה כתופעה של ממש, ולכן, מעתה יש לנקוט בטקטיקה הנכונה והאפקטיבית ביותר.

העם מחפש עבודה, העם מחפש מוחש; הוא ימצא אותו דרך מה שכבר היה בנמצא, ומקבל עתה את הדגש הראוי לו: "שלמות המציאות היא העבודה, ואין עבודה אצלנו אלא עם הקרבנות"¹⁴.

הטעות הראשונית היתה הערצת יתר לנבראים, ולא לבוראם. לא נישאו עיניים למרום לראות מי ברא כל אלה¹⁵, מה שגרר אבדן פרופורציות ובלבול מוחלט. באה הגמרא וקובעת¹⁶: "אלמלא מעמדות - לא נבראו שמיים וארץ!" לשמיים והארץ, הנבראים והמשמשים הללו

10. שם ע"ד, רמב"ם הל' יסוה"ת פ"ה ה"כ. 11. הל' עכו"ם פ"ב ה"ד. 12. חולין ה'. 13. שמות כ"ג י"ג. 14. פירוש המשנה לרמב"ם, תענית פ"ד מ"ב. 15. ישעיהו מ', כ"ו. 16. תענית כ"ז: ומגילה ל"א.

שאתם חושבים לפארם עד כדי סגידה - אין כל ערך ללא הקשר הישיר אל המקור, דרך העבודה, באמצעות המעמדות.

נקודות ההשקה בין עבודת הקרבנות לעבודה הזרה הן רבות, ונראה בעליל שאין זה מקרה; הקו המכריח ביניהן הוא כה דק, עד כדי סכנת שטטוש גבולות. על חומרת הע"ז כבר עמדנו: אחת משלוש 'יהרג ובל יעבור', זהו גדרה ההלכתי. המשנה באבות, המהווה לה קוטביות נגדית, שגורה על לשוננו: "על שלושה דברים העולם עומד: על התורה, ועל העבודה... - "ובקיום מצוות התורה והם הקרבנות, התמדת תקינות העולם וסדירות מציאותו על האופן היותר שלם"¹⁷.

עבודה מול עבודה, מידה כנגד מידה. עבודת הקרבנות - מאדני העולם, היא יסוד קיומו. והיא היא הביטוח שמציע לנו הקב"ה מפני סיכון העבודה הזרה. בכלל, ה'זרות' לפתח חטאת רובצת כבר מקדמת דנא. "הזר הקרב יומת"; בני אהרון מתו בעוות הקרבת אש זרה; כי כאן הטריטוריה העליונה, האלוקית, "ועשו לי מקדש". כאן כבר "הכניסה לזרים אסורה". ולא לשוא - כי כאן הכח הנגדי לעבודה הזרה. תחילתה, אמנם, באמונה תמימה, בהתלהבות מפרזת, בסטיה קלה - אך מהותית. מדובר בזרות של ממש ליהדות ולאלוקות, בטומאה בשפלותה, בביטוי הצורב ביתור של הכפירה בעיקר.

צמידותן של שתי ה'עבודות' הללו מוצאת ביטויה פעמים רבות במקרא. הפסוק בשמות¹⁸ מגלם בתוכו את הרעיון בתמצות, בבהירות, ועם זאת בעצמה רבה:

"זוכת לאלהים יחרם, בלתי לה' לבדו".

אתה חושק בעבודה, בקרבת אלוקים? טוב ויפה, אתה מקבל גם הנחיות מדוייקות מכורא עולם כיצד לעשות זאת. לזכוח? אין שום בעיה. השאלה היא רק מתי והיכן, וההבדל הוא 'דק' - אך תהומי. נעיין בשני הפסוקים הבאים¹⁹:

"לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם, ולא תעשה כמעשיהם, כי הרס תהרסם ושבר תשבר מצבותיהם".

17. לשון הרמב"ם בפירושו למשנה באבות פ"א מ"ב. 18. שמות כ"ב, כ'. 19. שמות כ"ג,

ומה כן ? מיד באה התשובה:

"ועבדתם את ה' אלוהיכם וברך את לחמך ...".

לא באקראי נסמכו מפסוקים הללו זה לזה. לפנינו מערכת יחסים עדינה מאד בין האדם לבין מה שמעליו. התורה חייבת למקד את העבודה ולהגדירה, שאם לא כן תנותב לאפיקים בלתי רצויים. ובדיוק כמו ב"זובח לאלהים יחרם", כן גם כאן: זה מול זה, עבודה מול עבודה - בצמוד, שהרי מאז ומעולם היו השתיים חוברות אשה אל אחותה.

והנה, בעברי על הפסוקים, מצאתי בדברי הרמב"ן על אתר:

"כוונת הכתוב בזה, בעבור שרוב עובדי עבודה זרה יכירו וידעו כי השם הנכבד והנורא הוא אלוהי האלוקים ואדוני האדונים, ואין כוונתם בע"ז, רק יחשבו בעבודות ההם תהיה להם ההצלחה, הגון: שיעבדו השמש בעבור שמצאו לו ממשלת בתבואות, והירח ... וכן כל כיוצא בהם בכל צבא השמיים. וכ"ש שיחשבו כי תהיה להם תוספת טובה בעבודת המלאכים, בעבור שהם מכבדים משרתי האל הגדול. ועל כן יאמר הכתוב בזה, כי בעבודת הקב"ה בלבד תהיה להם ההצלחה והשמירה, ועקירת ע"ז לא תזיק אבל תוסיף לכם טובה וברכה ... "

אכן, הדברים הללו מאששים את קביעתנו כי ה'עבודה' היא כח חיובי מחד, אך טומן בחובו סכנה גדולה מאידך. ואי אפשר להתעלם מהדמיון הבולט שבין הגדרת הרמב"ן כאן לע"ז, לבין תאורו המפורסם של הרמב"ם כפי שהובא לעיל. אין זאת אלא שהעקרון המנחה בע"ז לא היה מנת חלקם של 'מייסדי התנועה' בלבד (כפי שמשמע לכאורה מהרמב"ם), אלא הוא הוסיף ועבר כחוט השני כל משך דברי ימיה. ועוד באותו פרק²⁰:

20. שם פס' י"ג.

"ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו, ושם אלהים אחרים לא תזכירו, לא ישמע על פיך".

ומבאר ה' אור החיים' הקדוש²¹:

"בא לומר, שכשם ששמירת כל המצוות תועיל לכל אדם למניין אבריו ושט"ה גידיו, כמו כן יש שמירה לכללות האדם בכפירת עבודה זרה, שכל הכופר בעבודה זרה כמודה בכל התורה כולה".

והאלטרנטיבה? נכון, כמתבקש:

"שלש רגלים תחוג לי בשנה".

ושוב, קשר מהותי בין עבודה ל'רעותה'. עליות הרגלים מהוות פסגת המפגש אלוקים - אדם, במקום המיוחד אשר "לשכנו תדרשו ובאת שמה". גם האבן עזרא מוצא את הזיקה בין הפסוקים, וכה דבריו:

"לי לבדי תהיה עבד, שתעבוד שלש רגלים בשנה ותבוא לפני כעבד שיביא דורון לאדונו. והזכיר זה, בעבור כי יש ימים ידועים הולכים עובדי אלילים להבליהם, על כן כתוב "תחוג לי" לבד".

וכאן באה אף ההדגשה כי אכן בקרבנות עסקינן:

"ומלת 'תחוג' - תזבח, כמו 'אסרו חג בעבותים'".

ואם לא הסתפקנו בכך, הניגודיות העקבית הזו מוכיחה עצמה אף בספר דברים. אחת ההדגשות החריפות (מני רבות) בדבר זרותה של העבודה הזרה, פותחת את פרק י"ב (פס' ב'-ג')::

21. נררים כ"ה, חולין ח'.

"אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים אשר אתם יורשים אותם את אלקיהם, על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן. וניתצתם את מזבחותם, ושברתם את מצבותם, ואשריהם תשרפון באש, ופסילי אלקיהם תגדעון ואבדתם את שמם מן המקום ההוא".

חמש צלעות הקוראות לא להותיר זכר, ולו הקטן ביותר, מן הטומאה הלזו; כל יראה וכל ימצא²². ובפסוק הבא - איך אפשר אחרת:

"לא תעשון כן לה' אלוקים! כי אם אל המקום אשר יבחר... והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם...".

הוא אשר אמרנו: דבר הכתוב בהווה, ולא בכדי. עתה, משהוכחה מעבר לכל ספק רגישות התורה וחז"ל למוקשי הע"ז, ל'מטען הצד' שבשאיפה לעבוד, יש לשאול: מה עומד מאחרי הדברים? מהו ההסבר הפסיכולוגי לעבודה הזו? נראה, כי דברי מרן הרב קוק מטילים על כך אור גדול. הרב רואה באהבה האלוקית את "הנטיה היותר חפשית והנצחית של רוח החיים"²³. הוא מתאר את המצב בימים עברו, בהם "התגלתה האהבה גם בנטיה ליחש האלקי אל האדם", ויסודה של אהבה זו הוא - לא פחות - "יצרא דעבודה זרה". זו גם הסיבה שבכעטיה איננו חשים את עצמת האהבה האלוקית הטבעית, שכן יצר הע"ז כבר בטל, כפי שמתארת הגמרא²⁴:

"הוראת שעה היתה, "ויזעקו בקול גדול אל ה' אלוקיהם", מאי אמור? אמר רב ואיתימא רבי יוחנן: בייא בייא (לשון זעקה וקובלנה - רש"י) היינו האי דאחריביה למקדשא, וקליה להיכלא, וקטלינהו לכולהו צדיקי, ואגלינהו לישראל

22. יצויין כי גם כשמות כ"ג, כ"ד (שצוטט לעיל) קוראת התורה כחמישה ציוויים על איסורה ומיגורה של הע"ז; אלא ששם ישנם שלושה ע"ד השלילה ושניים ע"ד החיוב. 23. אדר היקר, ג' (עמ' כ"ט). 24. יומא ס"ט.

מארעיהון, ועדיין מרקד בינן (מבקשין רחמים שימסר בידם יצר הרע של עבודת כוכבים - רש"י). כלום יהכתייה לן אלא לקיבולי ביה אגרא?! - לא איהו בעינן ולא אגריה בעינן. (כלומר, אמרו: הרי ניתן לנו יצר זה כדי לקבל שכר ע"י שנכוף אותו; ובכן, לא מדובשך ולא מעוקצך - אנו מותרים על קבלת השכר ובלבד שינטל ממנו עולו של היצר, שכן הסכנות שהוא טומן בחובו גדולות מדי, ואיננו חפצים בנטילת הסיכון). נפל להו פתקא מרקיעא דהווה כתיב בה אמת (כלומר מסכים אני עמכם - רש"י)... אותיבו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא, מסרוהו ניליהו, נפק אתא כי גוריא דנורא מבית קדשי הקדשים (יצאה דמות ארי קטן של אש מקה"ק), אמר להו נביא לישראל: היינו יצרא דעבודת כוכבים, שנאמר: "ויאמר, זאת הרשעה וכו'".

ביטול זה היה קריטי. "מאז שבטל יצרא דעבודה זרה", כותב הרב, "נסתלק כוח החיים מרענן של יסוד האהבה האלוקית מן העולם!" והדברים נפלאים בעומקם. לאורם מתבאר לנו התהליך כולו, כל תולדות העבודה הזרה והעבודה האלוקית כאחת שעתה מוכן שבעתיים מדוע זה באו תמיד יחדיו.

את שתיהן שימש, אפוא, אותו כח מניע, וכאן נסגר המעגל. למן ההתחלה בימי אנוש באה לידי בטוי האהבה האלוקית, "הוחל לקרוא בשם ה'". אז בדיוק אירעה הטעות הטראגית של הע"ז! יצרא דע"ז פעל בשני מישורים, ומכאן ואילך התגלגלו הדברים ככדור שלג, כשיצרא דע"ז מנחה את הכל: את סייגיה של התורה, המעמידתן (את העבודות) זו מול זו; את בני ישראל בחטא העגל, את מנשה ובני דורו, את חז"ל בהכריזם מלחמת חרמה נגד הע"ז השקולה, כהגדרתם, כנגד כל התורה כולה; אבל בראש ובראשונה את הציווי על הקרבנות, בעת התגבר יצרא דע"ז במלוא תקיפותו.

הסבר זה תורם תוספת באור לענינו של מנשה. האם הדיאלוג בינו לבין רב אשי היה דו שיח של חרשים? כך לכאורה עולה מדברי המהר"ל:

"רב אשי היה סובר כי היו טועים אחר עבודה זרה, ולא היה הדבר הזה משום שיצרם הרע היה גובר במ, רק בשביל שלא היו חכמים כ"כ, ולכך טעו אחר הע"ז. והשיב לו (מנשה) כי דבר זה אינו, כי חכמים היו; רק בשביל שיצרם היה גובר על השכל היו עובדים ע"ז, ואילו היה הוא באותו דור היה רץ אחריה והיה נקיט בשיפולי גלימא".

לדרכנו העניין מובן: רב אשי לא ירד לסוף דעת הטועים, בני דורו של מנשה. הוא חשבם לטועים מסיבה פשוטה: מעודו לא טעם 'יצרא דע"ז' מהו! אותו "כח חיים רענן של האהבה האלוקית" כבר נסתלק מן העולם טרם הספיק להכירו, ובשל כך רבה תמיהתו. ויצר, כידוע, אינו בר המחשה במילים. על כן משיבו מנשה - שנתנסה באותו יצר - כי לא היתה זו שטות בעלמא, כי אם יצר הטבוע בו באדם מנעוריו, ולא דווקא "רע מנעוריו", אלא בבחינת החרב המתהפכת, העשוי לשמש לחיוב ולשלילה כאחד; והפעם שימש לשלילה, גבר על השכל, והביא למציאות העגומה בדורו.

על מקומן המרכזי של שתי ה'עבודות' בחיי האומה כניצבות על שתי כפות המאזניים, תעיד אך העובדה כי שתיהן תלויות במחשבה. אמנם על פי רוב "לא המדרש עיקר אלא המעשה", אך כאן, באופן די חריג, המחשבה מספקת כדי להחשב עבור האדם בגדר 'פסול'. הרמב"ם כותב²⁵:

"ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה ... ולא עבודת כוכבים בלבד היא שאסור להפנות אחריה במחשבה ... מפני שדעתו של אדם קצרה..."

הקרבנות דורשים מן האדם: בהמה, בקר וצאן ובמקרים אחדים תור או בן יונה, אבל גם - ואולי בראש ובראשונה - הרבה מעבר לכך. ראשית, משנה ערוכה היא בזבחים²⁶:

25. הל' עכו"ם פ"ב, ה"ב-ה"ג. 26. זבחים פ"ב מ"ג.

"זה הכלל, כל השוחט והמקבל והמהלך והזורק... חוץ למקומו - פסול ואין בו כרת. חוץ לזמנו - פיגול וחייבין עליו כרת".

ופירש הרב מכרטנורה:

"אם כשהוא עסוק באחת מארבע העבודות הללו חשב על הזבח לאכול ממנו דבר שדרכו לאכול... חוץ למקומו, ואם חשב על הזבח לאכול חוץ לזמנו - הזבח פיגול".

לאמיתו של דבר, זהו המוטיב המרכזי בנביאים, כשהוכיחו על נושא זה של הקרבנות. כששמואל מוכיח את שאול, לאחר שחמל על עמלק, ובעקבות התנצלות שאול "ואת עמלק החרמתי, ויקח העם מהשלל צאן ובקר ראשית החרם לזבוח לה' אלוקיך בגלגל"²⁷, מציג לו שמואל שאלה רטורית: "החפץ לה' בעולות וזבחים כשמוע בקול ה' ? הנה שמוע מזבח טוב, להקשיב מחלב אילים". אם אינך מציית, זבחיך כעפרא דארעא.

באחת מתוכחותיו היותר חריפות מכריז ישעיהו²⁸:

"שמעו דבר ה' קציני סדום, האזינו תורת ה' עם עמורה: למה לי רוב זבחיכם יאמר ה', שבעתי עלות אילים וחלב מריאים, ודם פרים ועתודים לא חפצתי! כי תבואו לראות פני - מי ביקש זאת מידכם רמוס חצרי ? לא תוסיפו הביא מנחת שוא, קטורת תועבה היא לי".

כשהמחשבה, המצב המוסרי שקדם לעשיה בפועל, נמצאת בדיוטא התחתונה - יש לתקן מן השורש. כאן בדיוק המקום לפעול במישור המוסרי, "הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני, חדלו הרע". כי הקרבן - מקומו יכירנו רק כאשר מדרגתך הרוחנית, שלמותך המידתית באה אל מקומה האופטימלי; אין לו ערך כפולחן חיצוני. לרשימה זו מתוסף ירמיהו, הקורא²⁹:

27. שמ"א ט"ו. כ"ב-א. 28. ישעיהו א' י"ג. 29. ירמיהו ז' כ"א-כ"ז.

"כה אמר ה' צבאות אלוקי ישראל ... כי לא דיברתי את אבותיכם ולא ציויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח. כי אם את הדבר הזה ציויתי אותם לאמר, שמעו בקולי והייתי לכם לאלוקים ואתם תהיו לי לעם ...".

במילים אחרות, מתיישם כאן יפה מאד העקרון המקראי - "האדם יראה לעינים, והאלוקים יראה ללבב"³⁰.

דרך העבודה הזרה מצאו עובדיה ביטוי מוחש ליצר שבקרבם; וכנגד הנעבד המוחש הזר, מעמידה התורה את הקרבנות, אשר אף הם "מסמנים את המפעלים המוחשיים", כלשון הרב ב'עולת ראי"ה'³¹. עקרון זה מהווה נדבך נוסף להקבלה שהעלינו בין שתי העבודות.

כיצד מהווה עבודת הקרבנות יישום של עבודת ה', ומדוע היא מהווה קרבת אלוקים?

אין כאן המקום לפרוש את יריעת הפרשנויות כולן. נסתפק, לצורך הבהרה מינימלית, בדברי המהר"ל³²:

"האדם מוסר עצמו אל השם יתברך. ואף אם אין מוסר נפשו אליו - רק ממון שלו שמקריב אליו קרבן - מ"מ גם זה נקרא שמוסר עצמו אל ה' יתברך כאשר מקריב אליו ממון שלו ... ולכן כאשר מביא קרבן אליו מורה שהוא שלו, כמו העבד שהוא קנוי לרבו. ולכן נקרא זה עבודה אל ה' יתברך כאשר הוא מביא קרבן אל השי"ת, ואין לך עבודה יותר מזה ... כאשר מקריבין אליו קרבן מורה זה כי הכל שלו, וכאשר הכל הוא שלול א"כ אין זולתו והוא יתברך אחד ... ולפיכך אמרו כי עולם עומד על העבודה, כי אם לא היה העבודה היה האדם עומד בפני עצמו, ואין לשום דבר קיום מצד עצמו רק מצד ה' ית',

30. שמ"א ט"ז ז'. 31. עו"ר ח"א, עמ' קכ"א. הדים לאותה מוחשיות, לעשיה האקטיבית שבהכאת הקרבן, מצאנו בכיאוורו של בעל ה'חינוך' על עניין הקרבן: "הלוא אמרנו כי עיקרי הלבבות תלויין אחר הפעולות, ועל כן כי יחטא איש לא יטהר לכו יפה הדבר שפתיים לבד, שיאמר בינו ולכותל: חטאתי, לא אוסיף עוד; אבל בעשותו מעשה גדול על דבר חטאו, וקחת ממכלאותיו עתודים ולטרוח ולהביאם אל הבית הנכון אל הכהן ... מתוך כל המעשה הוא יקבע בנפשו רוע החטא וימנע ממנו פעם אחרת". 32. נתיב העבודה, א'; וראה גם גבורות ה' פרק ס"ט.

ובזה שישראל עבדים עובדים אל ה' ית' בזה שייכים אל ה' ית' ולכך יש להם קיום ולא זולת זה".

דברי הראי"ה ב'ערפילי טוהר'³³ מהוים סגירתו של המעגל. כאן מתייחס הרב שנית אל טעם הקרבנות של הרמב"ם במו"נ (עקירת ע"ז), אלא שהפעם, שלא כדבריו לעיל בהם הציג את יחסו הוא לטעמי המצוות - תוך הדגשת העתיד ולא העבר, כאן הוא מנתח את עמדת הרמב"ם גרפא:

"להרמב"ם נצחיות התורה נעוצה במעמד העולם בעת מתן תורה. אין דבר זז מן התורה אף על פי שענייני התורה משתנים... הקרבנות היו צריכים אז כדי לעקור עבודה זרה, ועבודה זרה הולכת ונעקרת, ואף כשתיעקר כולה, יסוד קיום עקירתה ישאר. העבודה שהיא עקרתה, על פי עצה עליונה של הופעה אלוקית עליונה, היא תקום. לא חרד הרמב"ם בשביל נימוק זה, ליתן למצוות טעמים שערכם אפשר להיות עובר, ולפעמים גם כן כבר עבר, מפני שהנצח התורי, במאורע של מתן תורה בעצמו הוא תלוי. ומה שהיה אז - מחויב, חוק ולא יעבור".

דוק ותשכח: הקרבנות, שכבר מקדמת דנא היו מרכיב מרכזי בהויה האנושית, שימשו באותו פרק זמן לצורך מלחמה בתופעת הע"ז. לפיכך ברור, כי אף על פי שאותו גורם זמני - הע"ז - כבר נעקר, אין שום שראשוני עובדי ה' ראו בה אמצעי ראשון במעלה לקרבת ה', וכשם שאבותינו במשך כל הדורות ראו בה עמוד תווך לאנושות בכלל וליהדות בפרט - כן תהיה בעתיד אבן יסוד לקשר ההדוק והיחודי בין ישראל לאביהם שבשמים, לכשיתגשם חזונו המקיף של ישעיהו הנביא³⁴: "והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים, ונישא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר ה', אל בית אלוקי יעקב, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים, והביאותים אל הר קדשי, ושימחתים בכית תפילתי, עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי, כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים".

33. ערפילי טוהר, עמ' כ"ב. 34. ישעיהו ב', ב'; נ"ו, ז'.